

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI RUSİYA FEDERASIYASININ GEOSİYASI SİSTEMİ ƏHATƏSİNDƏ (2003-2023)

AYNURƏ MƏMMƏDOVA

*Bakı Dövlət Universiteti.
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

E-mail: aynur_mammedova@bk.ru

Tarixdən məlumdur ki, Azərbaycan ərazisi geost-rateji əhəmiyyətinə və zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına görə hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu baxımdan Azərbaycan bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası dünyanın bir çox aparıcı dövlətlərinin diqqət mərkəzindədir. Həm yerləşdiyi strateji mövqeyinə, həm də zəngin sərvətlərinə görə bir çox dövlətlərin Azərbaycanla bağlı geosiyasi maraqları toqquşur. Belə ki, Azərbaycan Avrasiyanın bir hissəsi kimi əhəmiyyətli mövqeyə malik olmaqla yanaşı, Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizində yerləşməsinə görə də seçilir. Həmçinin, zəngin neft və qaz ehtiyatlarına sahib olması da dünyanın aparıcı dövlətlərinin diqqətini Azərbaycana yönəldən amillər sırasındadır. Regionda marağı olan siyasi aktorlardan biri və ən əhəmiyyətlisi qonşumuz Rusiya Federasiyasıdır. Həm postsovet ölkəsi – SSRİ-nin varisi kimi, həm də regional və global siyasi oyunçu kimi Rusiyanın geosiyasətində Azərbaycan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Rusiyanın geosiyasi maraqlarında əsas yer tutan məsələlər içərisində Qərbin postsovet məkanında nüfuzunun güclənməsinə mane olmaq, postsovet ölkələrinin Qərbə meyillənməsinin qarşısını almaq xüsusilə əhəmiyyətli və aktualdır. Rus tədqiqatçıların fikrincə, Rusiyanın bəzi ərazilərdə – Xəzər hövzəsi, Cənubi Qafqazdakı nüfuzunun itirilməsi bütün Avrasiyada təsir imkanlarının itirilməsi deməkdir. [3, s.227]

Rusiya XXI əsrin əvvəllərindən etibarən ənənəvi rus iddalarına qayıtdı. 2000-ci ildən etibarən V.Putinin hakimiyyətə gəlişindən sonra bir çox sahələrdə olduğu kimi xarici siyasətdə də ciddi dəyişikliklər baş verdi. Belə ki, Rusiya öz siyasətində başlıca istiqamət olaraq Avrasiyada, xüsusilə, Qafqazda öz nüfuzunu təmin etmək üçün bir sıra addımlar atdı. Bunlar içərisində əsas məsələ regionda qərbin, xüsusilə də, ABŞ-ın möhkəmlənməsinin və region dövlətlərindən biri olan Azərbaycanın qərbə integrasiyasına mane olmaq dayanırdı. Rusiyanın mane olmaq istədiyi və onu narahat edən məsələlər içərisində Azərbaycanın NATO ilə olan əməkdaşlığı təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, 2012-ci ildə Rusiya Federasiyası-

nın qəbul etdiyi Milli Təhlükəsizlik konsepsiyasında MDB dövlətlərinin NATO-ya üzvlüyünün və alyansın hərbi bazalarının bu ərazidə yerləşməsinin yol-verilməz olduğu qeyd edilmişdir. NATO-nun Şərqi doğru genişlənmə siyasətini Rusiya öz milli təhlükəsizliyi üçün təhdid hesab edir [6, 95].

Rusiya milli maraqlarını təmin etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə etməkdən çəkinmir. Onun 2008-ci ildə Gürcüstanla apardığı müharibə, 2014-cü ildə Ukrayna ilə yaşadığı hərbi-siyasi böhran və nəhayət, 2022-ci ildən başlanmış Rusiya-Ukrayna müharibəsi də buna misal ola bilər. Beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq bu dövlətlərin ərazi bütövlüyünü tanısa da, hərbi müdaxilə etdikdən sonra bundan imtina etdiyini açıq şəkildə bəyan etməkdən də çəkinməmişdir. Bundan başqa, Rusiya postsovet məkanında dövlət işlərinə müdaxilə edə bilmək üçün məxfi agenturasının fəaliyyətindən də istifadə edir. “V kolon” adlandırılan bu şəbəkə Azərbaycan ərazisində də fəaliyyət göstərir [5, s.63]. Qeyd edək ki, Rusiya NATO-ya alternativ kimi Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatından (KTMT) istifadə edərək, bununla postsovet dövlətlərini NATO-dan uzaq tutmağa çalışır. Lakin Azərbaycan bu təşkilatın üzvü deyil, buna səbəb Azərbaycanın milli maraqlarına zidd olması və Ermənistanın burada təmsil edilməsidir. Azərbaycanın KTMT-ə üzv olması nə siyasi, nə də hərbi baxımdan heç bir üstünlük qazandırmayacağını nəzərə alaraq, NATO ilə müəyyən tərəfdaşlıq layihələri fonunda əməkdaşlıq edir. Bu sözsüz ki, Rusiyanı qıcıqlandırır. Amma Azərbaycan heç bir hərbi bloka qoşulmayaraq, regionda öz milli təhlükəsizliyini qorumaqdadır. Bu da Qoşulmama Hərəkatında olan fəaliyyətinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Rusiyalı analitik Aleksandr Duqin qeyd edir ki, “Rusiyanın təhlükəsizlik sistemində ən böyük təhdidlər, məhz Qafqaz istiqamətindən qaynaqlanmaqdadır”. Buna görə də regiondakı münaqişə və digər siyasi məsələlərin həllində birbaşa iştirak etmək istəyir. Xüsusilə də Azərbaycanla Ermənistan arasındakı Qarabağ münaqişəsinin həllində nə qərbin, nə də Türkiyə və İranın iştirakının tərəfdarı deyildi.

Ermənistanda baş verən siyasi hadisələr Rusiyanın ənənəvi erməniləri himayəçilik siyasətində nisbi dəyişikliyə səbəb olsa da, atdığı addımlar regionla bağlı ənənəvi siyasətindən kənara çıxmadığını göstərdi. [3, 558]

Qeyd edək ki, son illərdə Rusiya Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycanla əməkdaşlığa üstünlük verir. Bu əməkdaşlıqda Rusiya kimi, Azərbaycan da maraqlıdır. Azərbaycanı Qərbin təsirindən qorumağa çalışan Rusiya bir çox sahələrdə əməkdaşlığın artırılmasını və icrasına xüsusi yer verir. Azərbaycan da öz növbəsində regionun əsas aparıcı siyasi oyunçusunun maraqlarını nəzərə alaraq, milli təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi və iqtisadi-siyasi inkişaf üçün bu əməkdaşlığı gücləndirməkdə maraqlıdır. Siyasi sahədə tədqiqat aparənlər Rusiya-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafını müxtəlif mərhələlərə bölürlər. Bunlar içərisində bəhs etdiyimiz dövrə aid olan mərhələlərə aiddir: 2001-2008-ci illər və 2008-dən bu günə kimi olan mərhələ. Əgər 2008-ci ilə kimi qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və ortaq maraqların müəyyən olunması dövrü kimi xarakterizə edilirdisə, 2008-dən sonrakı illər isə strateji tərəfdaşlıq mərhələsi kimi qiymətləndirilir [1, s.174]. Bu gün Rusiya ilə əlaqələrimizin belə inkişaf etməsi H.Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Belə ki, 1993-cü ilə kimi münasibətlər gərgin idi, H.Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra milli və müstəqil xarici siyasətin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirdi və həyata keçirməyə başladı. Bunlardan biri də qonşularla mehriban münasibətlər və əməkdaşlığın gücləndirilməsi təşkil edirdi. H.Əliyev qonşumuz və dünyada qlobal güclərdən biri olan Rusiyanın regionda siyasi rolunu düzgün qiymətləndirdi. Nəticədə gərgin münasibətlərdən qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa keçid oldu. Bu gün ikitərəfli əlaqələrin strateji tərəfdaşlığa çevrilməsi də H.Əliyev siyasi kursunun məntiqi nəticəsidir.

H.Əliyev siyasi kursunun davamçısı olan Prezident İlham Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra da Rusiya-Azərbaycan münasibətləri əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinə yönəldilmişdir. Həm Azərbaycanın, həm Rusiyanın ortaq maraqlarına cavab verən təşəbbüskar addımlar atılmış və bir sıra sahələrdə əməkdaşlıq tədbirləri artırılmışdır. 2004-cü ildə Moskvada “Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının Moskva Bəyannaməsi” imzalanmışdır. Sənəddə diqqət çəkən məqamlardan biri regiondakı problemlərin nizamlanmasında Azərbaycan Respublikası, Ermənistan Respublikası, Gürcüstan və Rusiya Federasiyasının rəhbərləri-

nin müntəzəm görüşlərinin keçirilməsinin əhəmiyyətinin vurğulanması idi. Belə ki, Rusiya regiondakı münaqişələrin, xüsusilə də, Qarabağ münaqişəsinin həllində qərbin, eləcə də ATƏT-in rolunu əhəmiyyətsiz hesab edirdi. Rusiya Qərbi, ən əsası da ABŞ-ı regiondakı münaqişələrin tənzimlənməsində uzaq saxlamaq istəyirdi. Bu baxımdan sözügedən məsələnin bəyannamə mətnində əks edilməsinin Rusiyanın istəyi olması heç bir şübhə yaratmır. 2008-ci il iyulun 3-də Bakı şəhərində tərəflər arasında imzalanmış “Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında dostluq və strateji tərəfdaşlıq haqqında Bəyannamə” münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə çatmasını hüquqi baxımdan təsdiq edən sənəd hesab edilir [1,s.188]. Bu bəyannamənin əhəmiyyətli şərti də Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərin toxunulmazlığı prinsiplərinə riayət olunması və təmin edilməsinin əsas hesab edilməsi idi. Azərbaycan 2020-ci ildə apardığı haqq savaşında torpaqlarımızı düşməndən azad edərkən bu maddə Rusiyanın buna mane olmamasının hüquqi əsası kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Rusiya ilə iqtisadi sahədə də əməkdaşlığa başlamışdır. Bu gün də Rusiya əsas iqtisadi tərəfdaşlardan biri kimi xüsusi rol oynayır. İqtisadi əlaqələr iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Rusiyanın 85 subyektdən 75-i ilə qarşılıqlı və regionlararası iqtisadi əlaqələrə sahibdir. Rusiya-Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin inkişafının hüquqi əsasını 2002-ci ildə bağlanmış “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlığın əsas prinsipləri və istiqamətləri haqqında Saziş” təşkil edir. Şübhəsiz ki, tərəflər arasında iqtisadi münasibətləri tənzimləyən yeganə sənəd bundan ibarət deyil. 2016-cı ilin məlumatlarına görə, tərəflər arasında iqtisadi əməkdaşlığı özündə ehtiva edən 45-dən çox sənəd imzalanmışdır. Bununla yanaşı, yaradılmış “Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri üzrə Hökumətlərarası Komissiya”, “Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında 2020-ci ilədək iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Proqram”, “Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlıq və kənd təsərrüfatı məhsullarının təchizatı üzrə İşçi Qrup”, “Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi və Rusiya Federasiyası Energetika Nazirliyi arasında İşçi Qrup” iqtisadi əməkdaşlıq münasibətlərini da-

vam etdirir [1, s.197]. Azərbaycan iqtisadiyyatında ölkəyə idxal edilən məhsulların əsas təminatçısının Rusiya olması tərəflər arasında iqtisadi əlaqələrin uğurla və sürətlə inkişaf etdiyinin bariz nümunəsidir. Lakin ekspertlər bunun siyasi baxımdan Rusiyanın maraqlarına cavab verdiyi qənaətinədəirlər. Əsasən, karbohidrogen ehtiyatlarının satışına bağlı olan Azərbaycanın iqtisadi baxımdan Rusiya ilə daha çox tərəfdaş olması, lazım gəldikdə rəsmi Moskvanın Azərbaycana iqtisadi təzyiç göstərməsinə şərait yarada bilər. Bu kimi fikirlərə Rusiya mətbuatında da zaman-zaman rast gəlmək mümkündür. Lakin qeyd etmək yerinə düşərdi ki, müstəqilliyin bərpasının ilk illərindən fərqli olaraq, Azərbaycanda aparılan uğurlu islahat qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir. 2004-cü ildən bu günə kimi hər 5 ildən bir regionların inkişafı proqramlarının qəbul edilməsində də əsas məqsəd məhz qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafı idi. Bu da öz müsbət nəticəsini verməkdədir. Bununla da Rusiyanın Azərbaycana iqtisadi təzyiç göstərmək imkanları zəifləyir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan regionda Rusiyanın rolunu düzgün qiymətləndirərək, öz maraqları çərçivəsində addımlar atsa da, müstəqil xarici siyasət yürüdü. Belə ki, regionda və Azərbaycanda geosiyasi və geoiqtisadi baxımdan Azərbaycanın əhəmiyyətinin artması və bir çox dövlətlərin maraqlarının burada kəsişməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsini şərtləndirirdi. Məhz buna görə də Azərbaycan Respublikası yaxın qonşuları ilə yanaşı, həm Qərbi, həm İslam dövlətləri, həm də türk dünyası ilə səmərəli əlaqələr qurdu. Bu əlaqələr bu gün də davam edir və Azərbaycanın müstəqil xarici siyasətinin əsaslarını təşkil etməkdədir.

Azərbaycan Rusiya tərəfdən KTMT, ABŞ tərəfdən NATO-ya cəlb etmək cəhdlərinə cavab olaraq 2011-ci ildə Qoşulmama Hərəkatına daxil oldu. Bununla da öz üzərinə hər hansı hərbi-siyasi bloka qoşulmamaq öhdəliyi götürdü. Bununla da regiondakı geosiyasi maraqları uğrunda mübarizə apararaq və bu mübarizədə Azərbaycanı öz hərbi mövqeyinə çəkmək istəyən dövlətlərin planlarını pozmuş oldu. Nəticədə Cənubi Qafqazdakı nüfuz uğrunda mübarizədə Azərbaycanın siyasi iradəsinə təsir etmək planları iflasa uğramış oldu.

Prezident V.Putinin fərmanı ilə 2016-cı il noyabrın 30-da təsdiq olunmuş "Rusiya Federasiyasının Xarici Siyasət Konsepsiyası"nda da Azərbaycanla bağlı məsələ yer tutur. Bu da bir daha Azərbaycanın Rusiya üçün əhəmiyyətini təsdiqləyir. Sözügedən

konsepsiyanın 58-ci maddəsində Ermənistan-Azərbaycan Qarabağ münaqişəsinin həllində Rusiyanın fəal rolunun vacibliyi vurğulanır. Bu sənədin 2016-cı il aprel döyüşlərindən sonra qəbul edildiyini nəzərə aldıqda, bir daha aydın olur ki, Rusiya münaqişənin həllində özündən başqa, vasitəçinin olmamasına çalışır. ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrindən biri Rusiya olsa da, təəssüf ki, bu münaqişənin həllində ATƏT-in fəaliyyətinin nəticəsi olmadı. Rusiya münaqişənin həllinin tərəflərin birbaşa və öz vasitəçiliyi ilə olan danışıqlar prosesində görünür, digər vasitəçilərə ehtiyac yaranarsa, bunun region dövlətlərindən olmasını əhəmiyyətli hesab edirdi. Əslində isə buna səbəb geosiyasi maraqlarında Azərbaycanın xüsusi yer tutduğu dövlətləri buradan uzaq tutmaq istəməsi idi. Aprel döyüşlərindən sonra 2016-cı ilin may ayının 17-dəki Vyana görüşü, eyni zamanda iyunun 20-də Sankt-Peterburqda keçirilmiş Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan prezidentlərinin üçtərəfli görüşündə də Rusiyanın münaqişənin nizamlanmasında rolunun vacibliyi, bu baxımdan onun əhəmiyyətinin artmasının vurğulanması da deyilənləri bir daha sübut edir [8, s.122-123].

Prezident V.Putinin təşəbbüsçü qismində danışıqlar prosesində şəxsən iştirakı da bunun əyani göstəricisidir. 2016-cı il iyulun 1-də Rusiya Prezidenti V.Putinin Fransa Prezidenti Fransua Ollandla, ertəsi gün ABŞ-ın dövlət katibi Con Kerrinin Rusiyanın xarici işlər naziri Sergey Lavrovla, iyulun 6-da isə V.Putinin ABŞ Prezidenti Barak Obama ilə Ermənistan-Azərbaycan Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması yollarını müzakirə etməsi, bu danışıqlarda təşəbbüskar olaraq iştirakı da yuxarıda göstərilən faktların davamıdır. Bütün bunlar bir daha Rusiyanın regionda aktiv siyasi aktor kimi fəallığını başqa bir dövlətə vermək istəməməsindən qaynaqlanır. [4, s. 164].

V.Putin münaqişə ilə bağlı verdiyi müsahibələrdə 1994-cü ilin mayında atəşkəs sazişinin imzalanmasında Rusiyanın bilavasitə iştirakını xatırladığı, 2016-cı ilin aprelində baş tutan hərbi əməliyyatların dayandırılmasında həlledici rol oynadığını vurğulayırdı. Bununla da Rusiyanın bu məsələdə "açar rol" oynadığını bütün dünyaya bəyan etməyə, münaqişənin tənzimlənməsində iştirak etməkdə maraqlı dövlətlərə Rusiya kimi əhəmiyyətli rol oynaya bilməyəcəklərini göstərməyə çalışırdı.

2016-cı ilin aprel döyüşlərindən sonra keçirilən görüşlər və aparılan danışıqlardan sonra Prezident İ.Əliyevin etdiyi çıxış sanki sonrakı hadisələrin bir növ mesajı idi: "Rusiyanın və ATƏT-in Minsk Qrupunun digər həmsədrələrinin bəyan etdiyi kimi,

status-kvo qəbul edilməzdir. Biz bu bəyanatı tamamilə dəstəkləyirik. Lakin status-kvonun dəyişməsi üçün 20 ildən artıq müddətdə Azərbaycanın işğal altında olan ərazisinin işğaldan azad edilməsinə başlanmalıdır” [1, s.194].

Ermənistanda son zamanlar siyasi dinamikanın dəyişməsi də Rusiyanın geosiyasətində Azərbaycanın əhəmiyyətini artırmışdır. Ermənistan konstitusiyadakı dəyişikliklə prezident üsul idarəsindən parlament idarəçilik sisteminə keçdi. Beləliklə, 2018-ci ildə Nikol Paşinyan baş nazir postuna sahib oldu. Onun qərbə meyilli siyasət yeritməsi nəticəsində Ermənistanda anti-rus əhvali-ruhiyyəsinin formalaşması na gətirib çıxardı. Aprel döyüşündəki məğlubiyyəti özündən əvvəlki hakimiyyətin uğursuz siyasəti ilə əlaqələndirən Paşinyan hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi üçün bu amildən istifadə etdi. “Dağlıq Qarabağ Ermənistandır” şüarları ilə kütlənin diqqətini özünə cəlb etdi. Bu, heç də çətin olmadı, çünki 2016-cı il aprel döyüşlərində Azərbaycanın Ermənistan üzərində üstünlük qazanması ermənilər arasında hiddətə və ruh düşkünlüyünə səbəb olmuşdu. Belə bir məqamda onlar düşündülər ki, Paşinyan administrasiyası bu səhvləri aradan qaldıracaq [6, s.87].

Bütün bunların cərəyan etdiyi bir zamanda rəsmi Bakı çox gözəl başa düşürdü ki, Ermənistan Azərbaycana qarşı ərazi iddialarından diplomatik yolla güzəştə getməyəcək. Əgər məsələ sülh və danışıqlar yolu ilə həll edilsəydi, 30 il müddətinə bu münaqişənin həli nəticəsiz qalmazdı. ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyəti də heç bir işə yaramırdı, beynəlxalq danışıqlara baxmayaraq, Ermənistan zaman-zaman atəşkəsi pozurdu. Belə bir məqamda münaqişənin yeganə həll variantı kimi müharibə yolu qaçılmaz oldu.

Ermənistana qalib gəlmək üçün, ilkinövbədə, Azərbaycan düzgün siyasət yeridərək onun müttəfiqlərinin tərəfsizləşdirilməsi prosesinə başladı. Regionda Ermənistanı dəstəkləyənlər əsasən, Rusiya və İran idi. Onların Ermənistanı dəstəkləməkdə əsas məqsədi geosiyasi maraqlarından qaynaqlanır. Azərbaycana bu üsulla təzyiq göstərməklə, dövlətimizin Qərblə məsafəli siyasət yeritməsini təmin etmək, ən əsası isə ABŞ-NATO qüvvələrinin ölkəmizin ərazisində yerləşməsinə mane olmaq idi. Bu maraqlar - ABŞ-in bölgəyə yerləşməsinə yol verməmək məsələsi Rusiya və İranı birləşdirən ortaq məsələ idi. Buna görə də, Azərbaycan Respublikası Rusiya və İranın ABŞ-in sanksiyalarının altında əzilməsindən istifadə etdi, hər iki dövləti neytrallaşdırmaq üçün regionda onların bəzi geostrateji maraqlarını nəzərə almalı

oldu. Bunun əsas yolu isə NATO-nun Azərbaycanda hərbi bazalarının yerləşməyəcəyinə, Azərbaycanın bu təşkilata qoşulmağa çalışmayacağına və ABŞ-ın Azərbaycan ərazisindən Rusiya və İrana qarşı plasdarm kimi istifadəsinə yol verməyəcəyinə dair təminatın verilməsi idi. Lakin bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, bütün göstərilən güzəştlər Azərbaycanın Qərbə inteqrasiyasına, Aİ ilə əməkdaşlığına, silahlı qüvvələrinin NATO standartlarına uyğunlaşdırılmasına, enerji resurslarının Qərb bazarlarına çıxarılmasına mane olmayacaqdı. Hadisələrin sonrakı gedişatı da bunu faktiki olaraq sübut etdi. Azərbaycan öz milli maraqlarına uyğun geosiyasi maraqları düzgün hesablayaraq, rəşional siyasət yeritmiş oldu. [9, 221]

2020-ci ildə Azərbaycan işğal altında olan torpaqların azad edilməsi üçün hərbi əməliyyatlar apardı. 44 günlük Vətən müharibəsinin gedişində də Rusiya vasitəçilik missiyası ilə önə çıxmış oldu. Regionda başqa siyasi oyunçunun münasibətləri tənzimləməsinə imkan verməməyə çalışırdı. 44 günlük Vətən müharibəsinin yekununda 2020-ci il noyabrın 9-dan 10-a keçən gecə Azərbaycan və Rusiya prezidentlərinin, Ermənistan baş naziri tərəfindən Üçtərəfli Bəyanat imzalandı. Bəyanatın əsas uğurlu tərəfi Ağdam, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının hərbi əməliyyatlar olmadan azad edilməsi idi. Bundan başqa, burada əsas məqamlardan biri Rusiyanın sülhməramlı missiyasının təşkili idi. Belə ki, Üçtərəfli Bəyanata görə regionda sülhü və sabitliyi təmin etmək üçün rus sülhməramlıları Qarabağda yerləşdirilməli idi. 5 ildən sonra vəziyyətdən asılı olaraq onların çıxarılmasına baxıla bilərdi. Bundan başqa, bu sənədin IX maddəsində qeyd edilirdi ki, qərb rayonları ilə Naxçıvan MR arasında nəqliyyat əlaqəsinin təşkili zamanı təhlükəsizlik tədbirlərini Rusiya həyata keçirəcək. Qeyd edilən xətt üzrə nəqliyyat üzərində nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik xidmətinin orqanları həyata keçirəcəklər. [10]

Bir məsələni vurğulamaq lazımdır ki, Üçtərəfli bəyanat tərəflər arasında sülh müqaviləsinə gətirib çıxarmadı. Bəyanatın dördüncü maddəsinə əsasən, erməni silahlı qüvvələri Qarabağdan tamamilə çıxarılmalı idi. Lakin bu baş tutmadı, baxmayaraq ki, razılaşmaya əsasən rus sülhməramlılarının yerləşdirilməsi prosesi erməni silahlı birləşmələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə həyata keçirilməli idi.

Rusiyanın bu bəyanatın imzalanmasında bilvəsiti iştirakı, sülhməramlı fəaliyyətinin təşkili kimi məsələlər bir daha regiondakı maraqlarının heç bir halda başqa bir dövlətə vermək istəməməsini bir daha göstərmiş oldu. İkinci Qarabağ müharibəsi za-

manı dost və qardaş ölkə olan Türkiyə hər zaman Azərbaycana dəstək nümayiş etdirdi. Siyasi dəstəkdən əlavə, türk istehsalı olan İHA və SİHA-lar hərbi əməliyyatların gedişi zamanı istifadə edildi. Türkiyənin bu məsələdə Azərbaycana olan dəstəyi, onun rolunun regionda güclənməsi heç də regionda marağı olan dövlətlər tərəfindən müsbət qarşılanmırdı. Lakin “bir millət, iki dövlət” şüarının faktiki tətbiqinin nümayişi olan bu dəstək dünyaya bir daha bu əməkdaşlıq və qardaşlığın möhkəmliyini və əhəmiyyətini göstərmiş oldu [8, s. 119].

Türkiyənin hərbi əməliyyatlar zamanı və ondan sonrakı hərəkətləri, xüsusən də Türkiyə hərbiçilərinin Ermənistan üzərində qələbə paradında iştirakı və Bakı küçələri ilə zəfər yürüşü Azərbaycanın müəyyən dərəcədə xarici siyasətinin prioritet istiqamətini sübut etdi. Eyni zamanda, Azərbaycanın hakimiyyət dairələri Türkiyə Cümhuriyyəti ilə təmasların intensivləşməsinin və onun regional proseslərə fəal cəlb edilməsinin Azərbaycan Respublikasının mühüm tərəfdaşı olan və regionda əsas və yeganə siyasi güc olmaq istəyən Rusiya ilə ikitərəfli münasibətlərə mənfi təsir göstərə biləcəyini dərk edirdilər. Bütün bunları nəzərə alan Azərbaycan Rusiya Federasiyası ilə Türkiyə Respublikası arasında tarazlığı qoruyub saxladı. Azərbaycan Türkiyə ilə müttəfiq və qardaş ölkədir. “Bir millət, iki dövlət” anlayışı özünü bütün sahələrdə göstərir. Regionda yeganə siyasi qüvvə olmağa çalışan Rusiyayı qıcıqlandırsa da, rəsmi Moskva da öz növbəsində qərblə olan rəqabət fonunda Türkiyə ilə əməkdaşlığa üstünlük verir.

Ermənistan ənənəvi tərəfdaşları olan Rusiyanın və daha az dərəcədə İranın kömək etmək istəmədiyini gördü. Tehran səslə tənqidlər və Azərbaycanla sərhədinə qoşun yeritmək kimi simvolik jestlər etdi, Ukraynada davam edən münaqişə ilə məşğul olan Moskva isə Ermənistanın yardım müraciətini tez bir zamanda rədd etdi. Moskvanın Ermənistan qarşısında bir zamanlar sabit təhlükəsizlik öhdəliklərindən mahiyyət etibarilə imtina etməsi, Ermənistanın rədd edilməsi xüsusilə qıcıqlandırdı. Azərbaycanla həm 2021-ci ilin mayında, həm də 2022-ci ilin sentyabrında baş verən toqquşmalar zamanı Ermənistan Rusiyanın başçılıq etdiyi Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatını kollektiv müdafiə müqaviləsinə əməl etməyə və müdaxilə etməyə çağırırdı. Lakin Rusiya Ermənistanı dəstəkləməkdən imtina etdi. Rəsmi İrəvan bunu mənfi qarşılasa da, bunun üçün özü şərait yaratmışdı. [11]

Paşinyanın hakimiyyətə gəlməsi və xüsusilə İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra ABŞ və Aİ İrəvan-

la əlaqələri gücləndirdi. 2022-ci ildə ABŞ Nümayəndələr Palatasının spikeri Nensi Pelosidən ibarət nümayəndə heyəti Ermənistan paytaxtına səfər etdi. O, səfər zamanı Bakını Ermənistan-Azərbaycan sərhədindəki ən böyük eskalasiyaya görə qınadı. Həmçinin, Fransa siyasətçiləri də Ermənistana səfər etdilər və prezident Makron dəfələrlə Qarabağ ermənilərinin qorunmasının vacibliyini dilə gətirərək, eyni zamanda Rusiyayı regionda sabitliyi pozmaqda ittiham etdi. Avropa İttifaqı da öz növbəsində münaqişənin həllində fəal rol oynamağa çalışırdı. Ermənistandan iki respublikanın sərhədinə Avropa humanitar missiyası göndərilməsi də bununla bağlı idi. Hər iki dəfə, 2023-cü ilin sentyabrında olduğu kimi, Moskva İrəvanı dəstəkləməkdən imtina etdi. [16]

Aİ və ABŞ ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəlmiş Gürcüstan və Azərbaycan siyasətindən fərqli olaraq, Ermənistanın xarici siyasəti ziddiyyətli olaraq qaldı. Bir tərəfdən Ermənistan KTMT-nin üzvü idi. Digər tərəfdən, Avropa ölkələri və ABŞ ilə münasibətləri inkişaf etdirməyə çalışdı. Nəzərə alsaq ki, Rusiya Federasiyası ilə qarşılıqlı əlaqələri daha genişdir, bu baxımdan Ermənistanın Rusiya və Qərb ziddiyyətli manevr etməsi onun Rusiya tərəfindən gözlədiyi şəkildə dəstəklənmədiyinə gətirib çıxartmış oldu.

Baş nazir Paşinyan bu yaxınlarda Ermənistanın təhlükəsizlik vəziyyətini şərh edərək, ölkəsinin Rusiyaya arxalanaraq “strateji səhvə” yol verdiyini bəyan edib. Ermənistanın ABŞ-la 2023-cü il sentyabrın 11-də başlayan “Qartal tərəfdaşı” adlı birgə hərbi təlimi İrəvanın daha etibarlı görünən Qərb dövlətləri ilə yaxınlaşmağa meyilli olduğunu vurğulayır. Əgər Rusiya və İranın yeganə Qafqaz müttəfiqi olan Ermənistan Qərbə doğru meyil edərsə, xüsusən də Gürcüstan artıq Qərb qurumları ilə dostluq əlaqələri və hərbi ittifaqları gücləndirdiyi halda, İran və Rusiya Qafqazda öz təsirlərinin kəskin şəkildə azaldığını görə bilər. Sözsüz ki, belə olan halda Ermənistanın Rusiyaya müraciətinin cavabsız qalması təbii hal hesab edilməlidir [11].

Bu geosiyasi şəraitdə Bakı üçün Qarabağ üzərində yekun və tam nəzarətin yaradılması məsələsi kifayət qədər mümkün oldu. 2023-cü il sentyabrın 19-da Azərbaycan Silahlı Qüvvələri elan edilmiş antiterror əməliyyatlarına başladı. Bir gün sonra özünü “Dağlıq Qarabağ Respublikası” adlandıran separatçı rəhbərlik güzəştə getdi və silahı yerə qoymağa razı oldu. Rusiya sülhməramlılarının iştirakı ilə razılaşıdırılmış sövdələşməyə əsasən, tərəflər Ermənistanın bütün hərbi birləşmələrinin tərksilah edilməsi, silah və tex-

nikanın Azərbaycan tərəfinə verilməsi barədə razılığa gəliblər. Ertəsi gün, sentyabrın 21-də Yevlax şəhərində Milli Məclisin deputatı Ramin Məmmədovla Qarabağın erməni icmasının nümayəndələri David Melkumyan və Sergey Martirosyan arasında görüş keçirildi. İrəliləyib olmadığı üçün davam edəcək danışıqlarda məqsəd Qarabağ ermənilərinin Azərbaycan dövlətinə yenidən inteqrasiyasıdır. Görüşün aralıq nəticəsi Bakıya Qarabağın erməni sakinlərinə humanitar yardımın (ərzaq, benzin, elektrik enerjisi) verilməsinə dair razılaşma oldu. Əslində hər şey re-inteqrasiya prosesinin məntiqi yekunlaşmasına doğru gedir. Prezident İ.Əliyev ermənilərə öz vətəndaşları kimi hörmətlə yanaşacağını vəd edir [16].

Prezident V.Putin 2023-cü ilin sentyabrında Şərq İqtisadi Forumunda çıxışı zamanı Ermənistanın baş nazirinin özünün Qarabağı Azərbaycanın bir hissəsi kimi tanıdığını xatırlatdı. Həmin çıxışda V.Putin status məsələsinin həll olunduğunu da qeyd etdi. Yaranan yeni reallıq sadəcə olaraq rəsmi səviyyədə Kreml tərəfindən təsdiqləndi. Fakt budur ki, Qarabağ məsələsi Azərbaycanın daxili işidir və bunu mövcud reallıqlar çərçivəsində artıq Rusiya Federasiyası da qəbul etmişdir [10].

Vəziyyətə hərtərəfli nəzər salsaq, Moskvanın mövcud siyasi reallığı qəbul etməyinin əsas səbəbi təkcə hüquqi məsələ - Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıması deyil. Belə ki, son altı aya diqqət yetirsək, İrəvan Qərblə yaxınlaşma istiqamətində kifayət qədər cəsarətli addımlar atdığını görmüş olarıq. Ermənistan hökuməti 2023-cü il sentyabrın 1-də Rusiya prezidentinin həbsinə order verən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun ratifikasiya layihəsini Milli Assambleyaya göndərmişdir. Elə həmin günlərdə Paşinyan İtaliya mətbuatına müsahibə verərək, orada “Rusiyanın Cənubi Qafqazdan uzaqlığı” haqda danışmışdır. Daha sonra Paşinyanın həyat yoldaşı Anna Akopyan Kiyevdə birinci xanımlar və cənabların görüşündə iştirak etmiş və Ukraynaya humanitar yardım bağışlamışdır. Gərginliyin son akkordu 2023-cü il sentyabrın 11-20-də Ermənistanda baş tutan Amerika-Ermənistan hərbi təlimləri oldu. Nəticədə Rusiya Xarici İşlər Nazirliyi ikitərəfli münasibətlər tarixində ilk dəfə olaraq Ermənistana nota göndərdi. Belə olan halda, görünür, Moskvanın “səbr kasasını daşdıran” Ermənistan rəhbərliyinin İrəvanda qeyri-dost hərəkətləri oldu [16].

Moskvanın təsiri Ermənistanın dəmir yolu, qaz və elektrik infrastrukturuna nüfuz edir. Bu, Rusiyanın Ermənistan torpaqlarında hərbi bazasını saxlamağa

davam etməsi və Rusiyada əhəmiyyətli və nüfuzlu erməni diasporunun qalması ilə daha da ağırlaşır. Rusiyanın öz qonşularını öz növbəsində saxlamaq üçün istənilən üstünlüklərdən istifadə etməyə hazır olduğunu nəzərə alsaq, ermənilərin daha böyük muxtariyyət axtarışı uzunmüddətli, çətin və baha başa gələn cəhd ola bilər.

Türkiyə İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı Bakıya tam siyasi və hərbi dəstək verdi. Ankaranın tədarük etdiyi pilotsuz uçuş aparatları Azərbaycan ordusunun Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan istiqamətində irəliləməsini daha effektiv etdi. Müharibədən sonra Türkiyə Ağdamda Rusiya ilə birgə monitorinq mərkəzi açdı, Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanla İlham Əliyev müdafiə ittifaqı – Şuşa bəyannaməsi imzaladılar. Türkiyənin Cənubi Qafqazda mövqeləri güclənmiş oldu. 2023-cü ilin sentyabrında aparılan antiterror tədbirlərini dəstəkləyən Ərdoğan BMT Baş Assambleyasında Qarabağın Azərbaycan olduğunu bir daha təkrarladı. Qeyd edək ki, Türkiyənin Azərbaycanda olmasının özü NATO ölkələrini Qarabağda son hadisələrdə Ermənistanı hər hansı dəstək verməkdən çəkirdi. Bölgənin Azərbaycana tam qayıtması ilə Türkiyə müttəfiqi kimi regional və hətta global səviyyədə çəkisini artırır [11].

Yuxarıda da göstərilirdi ki, Azərbaycanın əsas dəstəkçisi kimi Bakının qələbəsi Türkiyənin Qafqazdakı təsirini getdikcə gücləndirir. Ankara ilə İrəvan arasında uzun müddətdir davam edən şaxtılı münasibətləri nəzərə alsaq, Azərbaycanın hərbi əməliyyatı öz müttəfiqinin üstünlüyünü göstərdi, eyni zamanda tarixi düşmənin təsirini azaltdı. Türkiyənin Azərbaycana sarsılmaz dəstəyi onun etibarlı müttəfiqi və tərəfdaşı kimi imicini gücləndirir və onu Mərkəzi Asiya kimi regionlarda daha böyük təsir imkanları üçün yerləşdirir. Rusiyanın Ukraynadakı hərbi uğursuzluqları və sanksiyalarla zəifləmiş iqtisadiyyatı ilə birlikdə Ermənistanı tərk etməsi ehtimalı Moskvanın keçmiş təsir dairəsində olan bir çox dövlətlər üçün uzunmüddətli tərəfdaş kimi həyat qabiliyyətinə dair ciddi suallar yaradır. Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının üzvü olan bir çox Mərkəzi Asiya dövlətləri Rusiyanın Ermənistanı xəyanəti fonunda Türkiyəyə tərəf dönməyi düşünə bilər.

Hazırda Rusiya Qarabağda və bütövlükdə Cənubi Qafqazda həlledici qüvvə olaraq qalır. Ermənistan və Qarabağ erməniləri ilə həmrəyliyin olmaması ilə bağlı ittihamlar nəzəri cəhətdən uzunmüddətli perspektivdə Moskvanın KTMT-dəki mövqeyinin zəifləməsinə səbəb ola bilər. İrəvan 102-ci hərbi bazanın

Gümrükdən çıxarılması məsələsini də qaldıra bilər. Eyni zamanda, unutmamaq olmur ki, Ermənistanın özü və şəxsən Paşinyan Qarabağdakı son hadisələrə müdaxilə etməkdən imtina etdi. Paşinyan öz növbəsində pragmatik hərəkət etdi. AXI, müdaxilə Ermənistanın özünün mümkün ərazilərinin itirilməsi ilə Azərbaycanla birbaşa müharibə demək olardı [14].

İrəvan bitərəf qaldığından Rusiyaya qarşı ittihamlar heç nəyi kökündən dəyişə bilməz. Qarabağın son itirilməsindən sonra Ermənistanın təhlükə gördüyü iki türk dövlətinin yanında özünü təhlükəsiz hiss etməsi üçün hələ də hərbi bazaya ehtiyacı var. Bundan əlavə, Ermənistan Rusiyadan yüksək maliyyə və iqtisadi asılılığını qoruyub saxlayır. Ermənistan iqtisadiyyatının bütün enerji, dəmir yolları və digər komponentləri Rusiya şirkətlərinin fəaliyyəti ilə bağlıdır ki, onu bir gecədə Qərb şirkətləri ilə əvəz etmək asan olmayacaq.

22 fevral 2022-ci il tarixli müttəfiqlik sazişi ilə gücləndirilmiş Azərbaycanla Rusiyanın tərəfdaşlığı Qarabağda antiterror əməliyyatları zamanı 5 rus sülhməramlısının həlak olmasına baxmayaraq, sarsılmadı. Əslində sülhməramlıların həlak olmasına görə Azərbaycan rəsmi olaraq üzr istəsə də, mövcud realıq bunun təxribat olduğunu göstərir. Azərbaycanın antiterror əməliyyatlarına görə Ermənistanın kömək üçün Rusiyaya müraciətinin cavabsız qalması onu belə addım atmağa vadar etmişdir. Beləliklə, bu məsələ Rusiyanı hiddətləndirər və Azərbaycana qarşı sərt mövqe göstərəcəyini düşünən Ermənistan rəhbərliyi yanıldı [16].

Qarabağı Azərbaycanın daxili işi hesab edən Kremlin mövqeyi Əliyevin gözündə Moskvaya etibarlı qonşu və tərəfdaş kimi inamı artırır. Bundan başqa, son illər ABŞ Dövlət Departamenti və Aİ Qarabağ nizamlanmasında vasitəçi kimi fəallaşmış və bu, Rusiya XİN-i açıq şəkildə qıcıqlandırır. Moskva bu vasitəçiliyi Rusiyanı Cənubi Qafqazdan "sıxıb çıxarmaq" cəhdi kimi qiymətləndirdi. İndi Qarabağ Azərbaycanın daxili məsələsinə çevrildiyindən NATO ölkələrinin regionda praktiki olaraq təsir imkanları məhduddur. Bu baxımdan Ermənistan istisna ola bilər. Lakin respublikanın geosiyasi mövqeyi və Bakı ilə normallaşmaması İrəvana "Qərbə üzməyə" imkan verməyəcək [16].

Qarabağdakı son hadisələrin nəticələrini ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, ABŞ və Aİ regionda mövqeləri daha da zəiflədi və Rusiyanın mövqeyi gücləndi. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli formasında qərbin sonuncu təsir imkanları öz aktuallığını itirdi. Rusiya Azərbaycanla əlaqələrini

gücləndirdi və Türkiyə ilə qarşılıqlı anlaşmanı qorudu, həmçinin Ermənistanda və Qarabağda mövqeyini itirmədi. Azərbaycanın hərəkətləri İrəvanda anti-Rusiya əhvali-ruhiyyəsi doğursa da, eyni zamanda postsovet məkanında münaqişə nöqtələrindən birini aradan qaldırdı. Müvafiq olaraq, Rusiya qısa müddətdə daha çox Ukraynaya, uzunmüddətli perspektivdə isə digər xarici siyasət prioritetlərinə diqqət yetirə bilər.

Azərbaycanla Ermənistan arasında Qarabağa görə münaqişənin olmaması Bakı ilə İrəvan arasında sülh sazişinin imzalanmasını sürətləndirər, yeni infrastruktur, enerji və digər iqtisadi layihələrin əsasını qoya bilər. Qərbə başqa təchizat marşrutunun yarıdılması uzunmüddətli perspektivdə Gürcüstanın rolunu zəiflədə bilər, lakin bu, şübhəsiz ki, onu aradan qaldırmayacaq. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihələri Azərbaycan üçün ticarət və enerji axınları üçün prioritet marşrutlar olaraq qalacaq [12].

Rusiya ilə Azərbaycan arasında mübahisəli məsələlərdən biri Xəzərin hüquqi statusu məsələsi olmuşdur. Babaları I Pyotrdan başlayaraq, Xəzər dənizində hökmranlığa can atan Rusiyanın müasir dövrdə də burada möhkəmlənmək və daha çox iqtisadi resurslardan faydalanmaq istəyi milli maraqlarına daxildir. XVIII, XIX əsrlərdə olduğu kimi, müasir dövrdə də Xəzər dənizi və ətrafı uğrunda geosiyasi maraqlar toqquşur. I Dünya müharibəsindən sonra regionda və dünyada baş verən siyasi proseslərə də yeni geosiyasi reallıqları formalaşdırdı. 1921-ci il fevral ayının 26-da bolşevik Rusiyası və İran arasında müqavilə bağlandı. Burada tərəflər arasında su sərhədi kimi Astara (Azərbaycan) və Həsənqulu (Türkmənistan) dəniz xətti müəyyənləşdirilmişdi. SSRİ və İran arasında imzalanmış növbəti sənədlərdə – "Ticarət, dənizçilik və məskunlaşma haqqında" (1935-ci il) və "Ticarət və dənizçilik haqqında" (1940-cı il) müqavilələrdə Xəzərin "Sovet-İran dənizi" olduğu, hər iki dövlətin Xəzərdə "müstəsna hüquqlarını" n olduğu əsaslandırılırdı [7, s.28].

1970-ci ildə SSRİ Xəzər dənizini müttəfiq respublikalar arasında orta xətt prinsipi üzrə sektorlara böldü. Milli sektorların bölgüsü belə idi: Rusiya (19%), Qazaxıstan (29%), Azərbaycan (21%) və Türkmənistan (16%). Lakin SSRİ-nin süqutundan sonra Xəzəryanı dövlətlər arasında fikir ayrılıqları yarandı. 1992-ci ildən etibarən keçirilən görüşlərdə Xəzərin birlikdə əməkdaşlıq çərçivəsində iqtisadi fəaliyyətin aparılması ilə bağlı təkliflər səsləndirildi.

Lakin I Pyotr kimi Xəzər dənizinə və ətraf ərazilərə ağalığ etmək istəyən varisləri bununla razılaşmadı. Burada nəinki Rusiyanın, İranın, Türkmənistanın da narazılıqları mövcud idi. Bu narazılıq və fikir ayrılıqları dərinləşərək Xəzərin hüquqi statusu adlanan global bir problemə çevrildi [7, s.34].

Azərbaycan Respublikası Xəzərin hüquqi statusu məsələsinin beynəlxalq hüququn normaları – BMT-nin də 1982-ci ildə qəbul etdiyi “Dəniz hüquqları Konvensiyası” əsasında həllini nəzərdə tuturdu. Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq təcrübə bu problemin həlli üçün kifayət qədər materiala sahib olsa da, qonşularımız geosiyasi maraqları kontekstində razılaşmırdılar. Bunun da əsas səbəbi Xəzər dənizinin mineral ehtiyatlarından istifadəsi məsələsi idi. Rusiya, o cümlədən də İran karbohidrogen ehtiyatlarının Azərbaycan tərəfindən istismar edilməsini həzm edə bilmirdi. Azərbaycandan çıxarılan neft və qazın maya dəyəri Rusiyadan çıxarılandan daha aşağı olacaq və bununla da dünya neft bazarında Rusiyanın iqtisadi gəlirlərinin zəifləməsinə gətirib çıxaracaqdı. Bunun əsas səbəblərindən biri də Rusiyanın şimalında mürəkkəb coğrafi mövqedə yerləşən karbohidrogen yataqlarının istismarının daha baha başa gəlməsi idi [14].

“Əsrin müqaviləsi” ilə qərblə qurulmuş əlaqələr, Azərbaycana xaricdən, xüsusilə də qərbdən olan investisiya axını Rusiyanı narahat etməyə bilməzdi. Sözsüz ki, regionda Qərbin möhkəmlənməsinə mane olmağa çalışan Rusiyanın milli maraqlarına ziddi idi. Lakin regionda geosiyasi maraqlara sahib olan, burada üstünlüyü əldən verməməyə çalışan Rusiya üçün problem təkcə Azərbaycanın Xəzərdən karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə etməsi ilə bağlı deyildi. Bundan başqa, ənənvi rus siyasətinin prinsiplərinə uyğun olan Xəzərin strateji əhəmiyyəti idi. Xəzərin kiçik çaylar vasitəsilə Baltik və Qara dənizlə bağlantısının olması XVII əsrin sonlarından bu dənizlərə sahib olmağı xarici siyasətinin başlıca məqsədi hesab edən Rusiya üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, bu məsələdə Rusiya Xəzərin bölünməsinə istəmir, buna mane olmaq üçün gah Xəzərin qapalı göl olmasının beynəlxalq hüquqa zidd olduğunu, gah da Xəzərin bölünməsinin ekoloji çirkənləmələrə səbəb olacağını əsas gətirirdi.

Zamanla Rusiya da mövcud reallıqla barışmaq məcburiyyətində qaldı və sərt mövqeyindən imtina edərək yeni siyasi xətt götürdü. Buna səbəb olan məsələlərdən biri də Qazaxıstan və Azərbaycanın razılığa gələrək öz sektorlarını müəyyənləşdirməsi və karbohidrogen ehtiyatlarının istismarına başlaması

olmuşdu. Bununla da dünyanın böyük neft şirkətləri Azərbaycana, o cümlədən də Qazaxıstana sərmayə qoymağa başladılar. Rusiya bu baxımdan kənarda qalmaq istəmədi. Nəticədə 2003-cü ildə Azərbaycan, Rusiya və Qazaxıstan arasında aparılan danışıqlar nəticəsində Xəzərin şimal hissəsinin milli sektorlara bölünməsi ilə bağlı razılıq əldə edildi, lakin Xəzərin hüquqi statusunun qəti olaraq müəyyənləşdirilməsində digər qonşu dövlətlərin geosiyasi maraqları mane olurdu [2, s.194].

Xəzər dənizinin mühüm enerji ehtiyatlarına malik olması, Qara dənizin isə bu ehtiyatların daşınmasında tranzit üstünlüyü Rusiya kimi Qərbin də diqqətindən kənarda qalmır. Təsadüfi deyil ki, Xəzər-Qara dəniz hövzəsini Rusiya və Qərbin rəqabət meydanı hesab edirlər. Xəzər hövzəsində ABŞ-ın siyasi marağı var və bu maraqları Azərbaycana münasibətdə daha aydın hiss olunur. ABŞ Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyada həyata keçirilən strateji əhəmiyyətli layihələri dəstəkləməklə yanaşı, bu layihə və proseslərin başlıca iştirakçısına çevrilməyə də üstünlük verir. ABŞ Xəzər regionundan uzaqda yerləşsə də “Dəniz hökmranlığı” geosiyasi konsepsiyasına müvafiq olaraq buranı da öz həyati maraqlarına daxil edir, belə ki, ABŞ-ın məqsədi təkcə regionun enerji ehtiyatlarından istifadə etmək deyil, tarixi rəqibi olan Rusiyanın burada möhkəmlənməsinə mane olmaq istəyir. Bu baxımdan da Azərbaycanla əməkdaşlığa üstünlük verir.

ABŞ rəsmi nümayəndəsi Sem Braumbek ABŞ-ın siyasi, iqtisadi baxımdan regiona əhəmiyyət verdiyini qeyd edərək, Xəzərin hüquqi statusu məsələsində Azərbaycanın mövqeyinin başda ABŞ olmaqla, qərb dünyası tərəfindən dəstəkləndiyini bildirmişdir. 2001-ci ildə keçirilmiş Davos İqtisadi Forumunda ABŞ nümayəndələri Xəzər regionunun qərb üçün əhəmiyyəti və Fars körfəzinə qarşı alternativ enerji mənbəyi kimi vacibliyini qeyd etmişdilər. Burada bölgədəki ABŞ-ın maraqları hər hansı təhlükəyə məruz qalacağı təqdirdə Pentaqon tərəfindən Xəzər üzərində fırtına” adlı əməliyyatı planının da hazırlanması və zərurət yarandıqda işə salınması məsələsini də qeyd etmək yerinə düşər [7, s.88]. Bu bir daha Xəzər regionunun ABŞ üçün necə bir geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Xəzər bölgəsinin ABŞ üçün əhəmiyyətini göstərən daha bir fakt isə ondan ibarətdir ki, Xəzərin hüquqi statusu məsələsinin aktual olduğu bir məqamda ABŞ administrasiyasının xarici siyasətində bununla bağlı ayrıca bir istiqamət ayrılmışdır. Belə ki, prezident yanında təhlükəsizlik şurasının tərkibində regionla

bağlı xüsusi işçi qrupu formalaşdırılmış, prezident və dövlət katibinin Xəzər regionunun enerji məsələləri üzrə xüsusi müşaviri vəzifəsi də təsis edilmişdir. Sözsüz ki, ABŞ-ın burada əsas maraqları Rusiyanı qabaqlayaraq siyasi üstünlüyə nail olmaq, enerji ehtiyatlarının istismarı və onun nəqlinin həyata keçirilməsində istifadə ediləcək mühüm tranzit yollara nəzarət etmək, bununla da geosiyasi maraqlarını təmin etməkdən ibarət idi. Məhz bu amillərə görə Xəzərin hüquqi statusu məsələsində Azərbaycanı dəstəklədiyini açıq şəkildə bəyan edirdi.

ABŞ-ın regionda olan nüfuzunun güclənməsindən narahat olan Rusiya, həmçinin, Xəzərin sektoral bölgəsində kəskin mövqe tutması ilə seçilən İran kompromisə getməyə üstünlük verdi. Məsələnin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq şəritində həllinin vacibliyini vurğuladılar. Bunda da əsas məqsəd qərbin bu bölgədə artan nüfuzuna mane olmaq idi. Bu baxımdan tərəflər arasında 2014-cü ilin sentyabrında Həştərxanda keçirilmiş Xəzəryanı dövlətlərin başçılarının IV Zirvə toplantısı əhəmiyyəti ilə seçilir. Təsadüfi deyil ki, Zirvə toplantısında müzakirə edilən məsələlərdən biri də Xəzər hövzəsində NATO hərbi qüvvələrinin yerləşməsinin yolverilməzliyi ilə bağlı idi. Bunun riskli nəticələrinin olacağını qeyd edilirdi [1, s.205].

Xəzərin hüquqi statusu məsələsində və Xəzər regionunda maraqlı olan siyasi aktorlardan biri də Avropa İttifaqıdır. Avropanın enerji təminatının böyük hissəsinin Rusiya tərəfindən təmin edildiyini nəzərə aldıqda bunun səbəbləri aydın olur. Bu baxımdan Aİ Rusiyanın nə tamam məhv olmasını, zəifləməsini, nə də güclənməsini istəmir. Rusiyada yarana biləcək hər hansı problem enerji axınının dayanması ilə nəticələnə bilər ki, bu da Avropa üçün qətiyyətlə sərəfəli deyil. Rusiya gücləndikcə isə enerji qiymətlərini artıraraq, bundan siyasi təzyiqlə kimi istifadə edə bilər ki, müəyyən zamanlarda belə hallara yol vermişdir. Hər iki hal – həm Rusiya Federasiyasının zəifləməsi, həm də güclənməsi Avropa üçün sərəfəli deyil [3, s.558].

Enerji təhlükəsizliyi və əldə edəcək enerjinin təhlükəsiz və Rusiyadan yan keçməklə daşınmasında maraqlı olan Aİ Cənubi Qafqaza, Xəzər bölgəsinə xüsusi maraq göstərir. Aİ-nin Şərqi doğru genişlənmə proqramlarının icrası da məhz bu məqsədə xidmət edir. Aİ 2006-cı ildə Cənubi Qafqaz ölkələri ilə Avropa Qonşuluq siyasəti çərçivəsində tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında saziş imzalamış, Avropa Qonşuluq Siyasətinin Fəaliyyət Proqramı (European Neighbourhood Policy Action Plan) hazırlamışdır. Bütün bunlar Xəzər regionunun Avropa üçün əhə-

miyyətini göstərir. Aİ-nin regionun enerji ehtiyatlarına və tranzit nəqliyyat yollarına sahib Azərbaycana diqqət yetirməsinə səbəb olur. Belə ki, Avropa dövlətləri Xəzər hövzəsinin karbohidrogen yataqlarına maneəsiz çıxış əldə etmək, enerji təminatını Azərbaycan vasitəsilə həyata keçirmək niyyətindədirlər. Bu nöqtəyi-nəzərdən də Xəzərin hüquqi statusu məsələsində Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyir, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olduğunu qeyd edirdilər [11].

Rusiya ABŞ və Aİ-nin Rusiyadan yan keçən qaz kəmərləri çəkməyə çalışmasına səssiz qala bilməzdi. Belə ki, bu baş tutduğu təqdirdə Xəzər regionu və Mərkəzi Asiya Rusiyanın nüfuz dairəsindən uzaqlaşmış olacaqdı. Buna qarşı rəsmi Moskva adekvat addım atdı. 2007-ci ildə Rusiya Xəzərin şərqi bölgəsində qaz kəmərlərinin diversifikasiyası üçün hərəkətə keçdi. Qazaxıstan və Türkmənistan altı günlük səfəri çərçivəsində “Rusiya istiqamətində” Xəzəryanı qaz kəmərinin tikintisi ilə bağlı razılıq əldə edildi. Qərb də öz növbəsində Azərbaycan və Türkmənistanın enerji resurslarının Avropaya çatdırılmasını təmin edəcək layihəyə - Transxəzər qaz kəmərinin tikintisinə təşəbbüs göstərdi. Lakin V. Putinin səyi nəticəsində layihənin reallaşdırılması mümkün olmadı [1, s.335].

Qeyd edək ki, Xəzər regionunda Rusiya, Qərbin maraqları olduğu kimi qardaş Türkiyənin də maraqları var. Strateji tərəfdaş və müttəfiq, dost və qardaş dövlət Türkiyə Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının nəql edilməsində Avropa və Asiyanı birləşdirən körpü rolunu oynamaq istəyir. Bu baxımdan, ikitərəfli və çoxtərəfli bir sıra layihələrə imza atılmışdır. Azərbaycan da regionda təhlükəsizliyini təmin etmək və iqtisadi imkanlarından faydalanmaq üçün Türkiyənin bu marağının təmin edilməsində maraqlı tərəf kimi çıxış edir. Türkiyənin TANAP və “Cənub dəhlizi” kimi layihələrinin reallaşdırılmasındakı fəaliyyətini uğurlu addımlardan hesab edilməlidir [7, 138].

Xəzərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı həyata keçirilmiş ən əhəmiyyətli iş Astanada keçirilmiş görüşdə əldə edilmişdir. Belə ki, 2016-cı ildə Xəzər dənizinin hüquqi statusuna dair birgə konvensiyanın hazırlanması məsələsi vurğulanmışdır. Rusiya Federasiyasının xarici işlər naziri Sergey Lavrov konvensiya üzərində işin 90%-nin yekunlaşdırıldığı ilə bağlı açıqlama vermişdir. Nəhayət ki, uzunsürən fikir ayrılıqları və bu məsələdə milli-geosiyasi maraqları kontekstindən çıxış edən dövlətlərin səyinə baxmayaraq, 2018-ci ildə Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı yekun nəticə əldə edilmiş-

sı istəyi də ABŞ-ın maraqlarına daxil idi [6, 98].

Qeyd edək ki, son illərdə Rusiya ABŞ-la münasibətlərində dəyişiklik etməyə çalışırdı. Daha çox əməkdaşlıq tədbirlərinə əhəmiyyət verildiyi dövlətin 2015-ci ildə qəbul etdiyi Milli Təhlükəsizlik Strategiyasında öz əksini tapmışdı. Dünya siyasətində də maraqla qarşılanan bu müddəalar reallaşmadı. Belə ki, sənəddə göstərilirdi ki, ABŞ-Rusiya münasibətləri, hər iki ölkənin üst-üstə düşən maraqları beynəlxalq vəziyyətə ciddi təsir edir, buna görə də, Rusiya ABŞ-la tərəfdaşlığın qurulmasında maraqlıdır. Bundan başqa, bu sənəddə, həmçinin, Avroatlantik məkanında ümumi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi üçün Rusiya Federasiyası NATO ilə bərabərlik prinsipi əsas götürülməklə münasibətlərin inkişafına hazır olduğunu bəyan edirdi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, ənənəvi rəqabət aparən dövlətlərin bir-birinə münasibəti özünü çox gözlətmədi. Münasibətlər C.Bayden administrasiyasının dövründə daha da kəskinləşdi. 2021-ci ilin mart ayında C.Bayden jurnalistə verdiyi müsahibəsində V.Putini qatilləndirəndən sonra Rusiya Vaşinqtondan səfirini geri çağırırdı. Daha sonra həmin ilin iyulunda Rusiyanın yeni Milli Təhlükəsizlik Strategiyası elan edildi. Burada xüsusi olaraq NATO-nun Rusiyaya yaxın ərazilərdə yerləşdirilməsi, təlimlərinin birbaşa olaraq Rusiyaya qarşı yönəldiyi qeyd edilirdi. Buna cavab olaraq, Rusiyanın bir sıra tədbirlər görəcəyi göstərilirdi. Bu tədbirlər içərisində nüvə potensialı və onun lazımı səviyyədə dəstəklənməsini nəzərdə tutan strateji çəkirdirmə amili başlıca yer tuturdu. [11]

Rusiyanın bəhs etdiyimiz, hələ ki, sonuncu olan Milli Təhlükəsizlik Strategiyasında ABŞ dollarından istifadənin azaldılması Rusiya iqtisadiyyatı üçün inkişaf və təhlükəsizlik tədbiri kimi xarakterizə edilirdi. Əgər 2015-ci ildəki strategiya planı ABŞ-la əməkdaşlığın tərəfdarı və əhəmiyyəti göstərilirdisə, artıq 2021-ci ildəki sənəddə bunun əksini görmüş oluruq. Faktiki olaraq, burada ABŞ müstəqil dövlətlərin daxili siyasətinə açıq şəkildə müdaxilə edən, öz istəyini diktə edib yeritməyə çalışan təhlükəli siyasi subyekt kimi göstərilirdi. Bütün bu münasibətlər hər iki dövlətin Azərbaycanla bağlı siyasətinə də təsirsiz ötürmədi. Azərbaycan Respublikası da öz növbəsində regional və global siyasi hadisə və prosesləri analiz edərək, öz dövlətinin təhlükəsizliyi və inkişafı üçün orta yol müəyyən etməyə çalışırdı. ABŞ və Rusiya da öz növbəsində Azərbaycanı öz tərəfinə çəkməyə, bir-birlərinin mövqeyinin burada güclənməsinə mane olmağa, bunun üçün də Azərbaycandan istifadə etməyə çalışırdılar. Bu baxımdan NATO-nun

genişlənmə, xüsusilə də, postsovet məkanında aktiv fəaliyyət göstərmək istəyi də aktualdır [15].

NATO-nun qurşaq siyasəti də regionda öz nüfuzunu və varlığını təmin etməyə xidmət edir. Rusiyanın cənub sərhədlərini, eləcə də Azərbaycanı əhatə edən bu siyasət ənənəvi "Anakonda strategiyası"nın təzahür formasıdır. Bu strategiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ABŞ və NATO məqsədlərinə mane olan və ola biləcək siyasi güclərin "bellərinə dolanıb boğmaq"dır. ABŞ xarici siyasətində iqtisadi amillər ön planda olsa da, bu amilləri mühafizə etmək adı altında hərbi-siyasi addımlar atmaqdan çəkinmir. Əslində isə, qeyd edilən iqtisadi amillər özü də siyasi məqsədə xidmət edir. ABŞ-ın Azərbaycanda olan maraqları da buna əyani sübutdur. Azərbaycanın iqtisadi resursları ABŞ-ı cəlb etsə də, regionda Rusiyanın mövqeyini zəiflətmək üçün əməkdaşlıq edə biləcək etibarlı tərəfdaş hesab edilir. Bu məqsədlə də Azərbaycanla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq məsələləri həmişə diqqətdə saxlanılır. [10]

44 günlük Vətən müharibəsindən sonra ABŞ-ın Azərbaycana olan diqqəti daha da artmışdır. Burada Rusiyanın rolunun güclənməsi, münaqişənin həllində əsas vasitəçi olması, sülhməramlı fəaliyyəti ABŞ-ın planlarına mane olur. Bundan başqa, Azərbaycanın torpaqlarını işğaldan azad etməsi ilə onun yeni geosiyasi imkanları artmışdır. Mühüm yeni tranzit xətləri məsələsi, xüsusilə də, aktual olan Zəngəzur dəhlizinin əhəmiyyəti və mövcud reallıqları bir çox dövlətlər kimi ABŞ-ın da diqqətinin təkrar Azərbaycana yönəlməsinə gətirib çıxartmış oldu.

Yuxarıdan göstərilən səbəblərə görə Qərbi dünyası Azərbaycanla sıx əməkdaşlıq üçün müəyyən addımlar atdı. Bunlardan biri də Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin NATO baş katibi Stolltenberqin dəvəti ilə 2021-ci ilin dekabrında Brüsselə səfər etməsi idi. Görüş zamanı İ.Əliyev bildirib ki, Azərbaycan NATO-nun etibarlı tərəfdaşdır və NATO müttəfiqləri, xüsusilə Türkiyə ilə sıx əlaqələr saxlayır. Bu kimi şərhlər, əlbəttə ki, NATO-nun öz periferiyası boyunca mövcudluğunu mümkün qədər məhdudlaşdırmaq istəyən Kremli qıcıqlandırır. Azərbaycan bu strategiyanın mühüm hissəsidir, çünki o, Rusiyanı Türkiyədəki NATO qüvvələrindən ayırır. Bundan başqa, son vaxtlar Moskva Qafqazda öz mövqelərini saxlamaq üçün iqtisadi əməkdaşlıq və hərbi iştirakdan (Dağlıq Qarabağda sülhməramlı əməliyyat şəklində) kombinasiyalı şəkildə istifadə edir. Lakin dərinləşən iqtisadi problemləri və digər prioritetlərin çeşidini nəzərə alsaq, Rusiyanın burada iqtisadi təsir uğrunda rəqabət aparmaq qabiliyyəti zəifləyir. Məsələn, Azərbaycan

can ixracının əsasını müvafiq olaraq 30 və 18 faiz olmaqla İtaliya və Türkiyə (hər ikisi NATO ölkəsi) təşkil edir. Bakı 2020-ci ildə Qarabağ müharibəsində Azərbaycana dəstək verən Türkiyə ilə də hərbi əməkdaşlığı artırır. Bu baxımdan imzalanan “Şuşa Bəyannaməsi” hüquqi baxımdan da münasibətləri tənzimləyir və təsdiqləyir. [15]

Rusiya Qərbin Azərbaycana yaxınlaşmaq üçün atdığı addımlara mane olmağa, alternativ addımlar atmağa cəhd göstərir. Bunlardan Rusiya üçün ən əhəmiyyətli olanı Azərbaycanı Avrasiya İqtisadi Birliyində üzv olaraq görmək istəməsidir. Təsadüfi deyil ki, İ.Əliyevin NATO-nun iclasına getməsinə bir neçə gün qalmış Avrasiya İqtisadi Birliyinin tənzimləyici orqanı olan Avrasiya İqtisadi Şurasının fəxri sədri bildirib ki, Azərbaycan bu blokda müşahidəçi statusu ala bilər. İdxalın təqribən 18 faizini Rusiyadan alan Azərbaycan üçün blokun Gömrük İttifaqına qoşulması ciddi fayda verə bilər. Moskva əməkdaşlığının üstünlükləri barədə başqa yerlərdə də incə eyhamlar verib. Rusiyanın müxtəlif media nəşrləri son vaxtlar Azərbaycanla Avrasiya İqtisadi Birliyinin üzvləri arasında möhkəm əlaqələri gündəmə gətirirlər. Məsələn, Rusiyanın “Sputnik News” saytının Azərbaycandakı filialı 2021-ci ilin sonunda üzvlüyün üstünlüklərini vurğulayan məqalə dərc etmişdir. Nəşrin fikrincə, Azərbaycanın Avrasiya İqtisadi Birliyinə daxil olması ölkənin kənd təsərrüfatı və qeyri-neft sektorunun ixracını 280 milyon dollar artıracaq. O, həmçinin iddia edirdi ki, üzvlük Azərbaycanın ümumi daxili məhsulunu indiki səviyyəylə müqayisədə 0,6 faiz artırmaqla və Azərbaycanın hər bir sakini 1013 ABŞ dolları gəlir əldə edəcək [10].

Kreml bu yaxınlarda Rusiya Federasiyası Hökumətinin Analitik Mərkəzinin 2018-ci ildə keçirdiyi sorğunu da xatırladı ki, Azərbaycanın işgüzar dairələrinin demək olar ki, 40 faizi Avrasiya İqtisadi Birliyi ilə sıx iqtisadi əlaqələri alqışlayacaq. Kreml ümid edir ki, bu rəqəmlər iqtisadiyyatı pandemiya-dan sağalmaqda olan bir ölkədə cazibədar səslənəcək. Azərbaycan pandemiyanın iqtisadi təsirlərindən qonşularına nisbətən daha az əziyyət çəksə də – əsasən enerji ixracına görə, işsizlik, yoxsulluq və mühacirət (əsasən Rusiyaya) mühüm problemlər olaraq qalır. Lakin Rusiya bilir ki, Azərbaycanı cəlb etmək üçün təkəv Avrasiya İqtisadi Birliyinin daxili bazarına arxalana bilməz, çünki blokun bəzi digər üzvlərinin də iqtisadiyyatı çətin vəziyyətdədir. Belə ki, Avrasiya İqtisadi Birliyi İranla daimi azad ticarət sazişi üzrə danışıqlar aparır. (İki tərəf 2018-ci ildə müvəqqəti ticarət sazişi imzalayıb.) Blokun Serbiya,

Vyetnam və Sinqapurla da azad ticarət müqavilələri var və 2025-ci ilə qədər bu siyahıya Hindistan, İsrail və Misir də əlavə olunacaq. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan bloka qoşulmaqla təkəv onun beş üzvlüyünün deyil, bir sıra əlavə bazarlara çıxış əldə edəcək. Digər fayda ondan ibarətdir ki, bu, Azərbaycanın tarixi rəqibi olan Ermənistanla düşmənçiliyi ram etməyə kömək edəcək. Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyan ölkəsinin Azərbaycanın regional sülhə töhfə verəcəyi təqdirdə üzvlüyünə qarşı çıxmayacağını deyib. İki ölkə arasında tez-tez qarşıdurmaların yaşandığı nəzərə alınsa, açıqlama gözdən pərdə asmaqdan ibarətdir [10].

Bütün bu sadalanan, xüsusilə də, rus mətbuatında müsbət tərəfləri qabardılan amillərə baxmayaraq, Rusiyanın Azərbaycanı Avrasiya İqtisadi Birliyinə cəlb etmək yolunda maneələr var. Birincisi, üzvlük və ya hətta müşahidəçi statusunun əldə edilməsi bütün Avrasiya İqtisadi Birliyi üzvləri arasında konsensus tələb edən uzun proses ola bilər. Bloka qoşulmanın hüquqi tələblərini, eləcə də Ermənistanla davam edən gərginliyi nəzərə alsaq, danışıqlar çətinləşə bilər. Ola bilsin ki, Moskva Azərbaycanı maraqlandıрмаq üçün bir müddət ona xidmət göstərməli olacaq, regiondakı rəqabəti nəzərə alsaq, bunu etmək çətinidir. İkincisi, Bakı digər müttəfiqlərinin reaksiyalarını nəzərə almalıdır. Azərbaycan Avropa ölkələri və Türkiyə ilə yaxın müttəfiqləri ilə ticarətini artırır. O, tərəf tutmaqdan, Qərblə Rusiya arasında tarazlığa üstünlük verir. Üçüncüsü, bu təşkilatın öz daxili problemləri var. Üzv dövlətlər bir sıra məsələlərdə fikir ayrılığına malikdirlər və fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmaq üçün həmişə güzəştə getməyə hazır deyillər. O, həm də Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə, Rusiyanın rəhbərlik etdiyi postsovet ölkələrindən ibarət başqa bir qurumla nüfuz uğrunda yarışır. Bundan əlavə, ümumi qaz və enerji bazarının işləməsi və az inkişaf etmiş ölkələrdən daha inkişaf etmiş ölkələrə miqrasiya ilə bağlı məsələlərlə Avrasiya İqtisadi Birliyinin ümumi bazarı hələ də inkişaf etməkdədir. Moskva Bakını Avrasiya alyansına qoşulmağa sövq etmək üçün əlindən gələni edir. Azərbaycanın sözügedən Birliyə daxil olması Kremlin qələbəsi olardı. Lakin, bu, asan yol deyil, buna baxmayaraq, Moskvanın növbəti illərdə bu istiqamətdə fəaliyyətini gücləndirəcəyi istisna deyil. Bildiyimiz kimi, Rusiya Avrasiya İqtisadi Birliyini Avropa İqtisadi Birliyinə rəqib olaraq görür və ekspertlər tərəfindən bu Birliyin Avropa İqtisadi Birliyinə alternativ kimi formalaşdırıldığını qeyd edirlər. Bununla da Rusiya regionda Qərbin təsirini azaltmaq və postso-

vet ölkələrini Avrasiya-nin ali strukturu olan Gömrük İttifaqında birləşdirərək qərbə yönəlməsinin qarşısını almağa çalışır. Bundan başqa, bir məsələni xüsusilə qeyd edək ki, Gömrük İttifaqında Azərbaycan da daxil olmaqla postsovet ölkələrinin birləşdirilməsi mahiyyət etibarilə keçmiş SSRİ-nin iqtisadi sərhədlərinin bərpası deməkdir [10].

Avrasiyanın əsas və yeganə lideri olmağa çalışan Rusiya postsovet məkanına, eyni zamanda da Şərqi Avropa bölgəsinə nəzarət etmək siyasətini yürüdür. Bu gün də Rusiya NATO-nu, onun genişlənmə siyasətini milli təhlükəsizliyi üçün əsas təhdid hesab edir. Xüsusilə də, NATO-nun Şərqi doğru genişlənmə siyasəti ilə qərb hərbi-siyasi birliyinin sərhədlərinə yaxın olmasını Rusiya üçün təhlükə hesab edir. Məhz buna görə də, ətraf dövlətlərin, xüsusilə də Azərbaycanın NATO ilə əməkdaşlığına mane olmağa çalışır. Rusiya üçün keçmiş SSRİ respublikalarının NATO-ya inteqrasiyası təhlükə mənbəyidir və buna mane olmaq üçün istənilən vasitəyə, müxtəlif təzyiqlərindən istifadə etməyə çalışır. Rusiya Federasiyası Ukrayna, Gürcüstan, Ermənistan kimi Azərbaycanın da NATO-ya tamhüquqlü üzv dövlət kimi qəbul olma biləcəyini həzm edə bilmir və bunun qarşısını almağa çalışır.

Gürcüstan və Rusiyanın qərbə doğru yönəlməsi, NATO-ya daxil olmağa çalışaraq, bunun üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirməsini Rusiya aqressiv qarşıladı. Bildiyimiz kimi, 2009-cu ildə Gürcüstana olan müdaxiləsi ilə buna mane oldu. Eyni aqibəti də Ukrayna yaşadı. 2014-cü ildə Kırımın ilhaqının ardından, 2022-ci ildə Ukraynaya başlanan müharibə, Donetsk, Luqansk kimi münaqişəli məsələlərin formalaşdırılması bu prosesin qarşısını aldı. Hüquqi baxımdan artıq Ukrayna NATO-nun üzvü ola bilməz. Çünki, ərazisində münaqişəli ərazi olan dövlətlərin hüquqi nöqtəyi-nəzərdən NATO üzvü olması mümkün deyil. Bu baxımdan Ukrayna ilə müharibə Rusiya üçün böyük itkilərə səbəb olsa da, əsas istəyinə nail oldu. Lakin Azərbaycanla məsələ bir qədər fərqlidir. Azərbaycan artıq beynəlxalq hüquq normaları ilə tanınan ərazi bütövlüyünü bərpa edib, Qarabağ münaqişəsi faktiki olaraq həll edilib. Belə bir məqamda NATO ilə olan münasibətləri Rusiyada rahatlıq doğurur. Azərbaycan Respublikası öz milli təhlükəsizliyini qorumaq və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq tədbirlərinə üstünlük verir. Regionda marağı olan siyasi oyunçuların güclərinin və yeritdikləri siyasəti düzgün qiymətləndirərək balanslaşdırılmış siyasət həyata keçirir. Bununla da, öz milli təhlükəsizliyini təmin edərək, iqtisadi və geosiyasi imkanla-

rından istifadə edərək inkişaf etmək üçün müəyyən addımlar atır. Azərbaycan enerji ehtiyatlarında, tranzit-nəqliyyat imkanlarından regionda sülh və sabitlik şəraitində istifadə etməyə çalışır və dünyanın aparıcı dövlətlərini də qarşılıqlı, hamı üçün faydalı olan əməkdaşlığa təşviq etmək siyasəti yeridir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu/*. Bakı, "Poliart" MMC, 2017, 904 s.
2. Əliyev A. *Sahilyanı dövlətlərin Xəzər siyasəti*. // *Tarix və onun problemləri*, 1-2, 2009, s.192-201
3. Həsənov Ə. M. *Azərbaycanın geosiyasəti*. Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2015, 1056 s.
4. Məmmədli M. M. *Dünya dövlətlərinin geosiyasi maraqlarında Azərbaycanın yeri* // "Bakı Universitetinin xəbərləri" jurnalı, 2008 № 1, səh.161- 169
5. Məmmədzadə V. M., İskəndərov X. İ. *Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin regional aspektləri*. Bakı, "UNICOPY", 2020, 145 s.
6. Nəsimov E. M. *Avrasiyanın geosiyasi mühiti. ABŞ, NATO, Rusiya və Çinin global və regional rəqabətləri fonunda Avrasiyanın geostrategiyasının (hərbi-coğrafi strategiyasının) formalaşması: tarix və mövcud zaman kontekstindən baxış. İnsan hüquqlarının qorunması; təhlükəsizliyin təmin olunması; geosiyasət*. Bakı, "Elm və Təhsil", 2013, 124 səh.
7. Samedbeyli P., Kuruçim A., *Hidropolitik boyutunda Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə ilişkileri*, Ankara, 2002. 205 s.
8. *Аватков В.А. Основы внешнеполитического курса Азербайджанской Республики на современном этапе // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2020, № 3, Т. 13, С.118-139.*
9. Cornell, S. *Small Nations and Great Powers. A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus / S. Cornell. – Surrey: Curzon Press, – 2001. – 490 p*
10. <https://geopoliticalfutures.com/russias-plan-to-woo-azerbaijan/>
11. <https://az.sputniknews.ru/20211221/ch-to-mozhet-poluchit-azerbaydzhan-ot-vstupleniya-v-eaes--infografika-437419571.html>
12. <https://gulffj.org/azerbaijan-control-of-nagorno-karabakh-geopolitical-implications-for-iran-russia-and-turkey/>
13. <https://e-qanun.az/framework/41551>
14. <https://www.bbc.com/azeri/region-45167460>
15. <https://bakuresearchinstitute.org/russias-newnational-security-strategy-2/>

16. <https://russiancouncil.ru/analytcs-and-comments/analytcs/karabakh-v-sostave-azerbaydzhan-kak-izmenitsya-regionalnaya-geopolitika/>

XÜLASƏ:

Məqalədə Azərbaycanın Rusiya Federasiyasının geosiyasətindəki əhəmiyyətindən bəhs edilir. Rusiyanın regionda əsas maraqları, xarici siyasətin Azərbaycan istiqaməti, sülhməramlı missiya kimi məsələlərə toxunulub. Azərbaycanda Rusiya ilə yanaşı, digər dövlətlərin də geosiyasi məsələləri qaldırılıb. Rusiyanın regionda rəqabəti, xüsusən də Qərblə - ABŞ və Avropa ilə rəqabəti bu illərdə baş verən siyasi hadisələr və proseslər əsasında təhlil edilib. İkinci Qarabağ müharibəsi, Qərblə rəqabət, Xəzərin hüquqi statusuna Rusiyanın münasibəti və mövqeyi, onun nəticələrinin regional proseslərə təsiri, enerji məsələsində əsas amillər və digər məsələlər təhlil edilib.

Açar sözləri: *Azərbaycan, Rusiya Federasiyası, geosiyasi maraqlar, İkinci Qarabağ müharibəsi, Qərb, enerji təhlükəsizliyi.*

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN WITHIN THE GEOPOLITICAL SYSTEM OF THE RUSSIAN FEDERATION (2003-2023) PhD on history Mammadova Aynura

SUMMARY:

The article talks about the importance of Azerbaijan in the geopolitics of the Russian Federation. The main interests of Russia in the region, the Azerbaijani direction of foreign policy and the peacekeeping mission were touched upon. Along with Russia, the geopolitical issues of other states of interest in Azerbaijan were included in Azerbaijan. Russia's rivalry in the region, especially its rivalry with the West – the United States and Europe, has been analyzed on the basis of political events and processes that have taken place over the years. The second Karabakh War, competition with the West, Russia's attitude and position on the legal status of the Caspian Sea, the impact of its outcome on regional processes, energy factors and other issues were analyzed.

Key words: *Azerbaijan, Russian Federation, geopolitical interest, Second Karabakh War, West, energy security.*

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА В РАМКАХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2003-2023)

Д.ф.п.и. Мамедова Айнура

РЕЗЮМЕ:

В статье говорится о значении Азербайджана в геополитике Российской Федерации. Были затронуты такие вопросы, как основные интересы России в регионе, азербайджанское направление внешней политики, миротворческая миссия. Наряду с Россией в Азербайджане были затронуты геополитические вопросы других государств. Конкуренция России в регионе, особенно ее соперничество с Западом – США и Европой – была проанализирована на основе политических событий и процессов, происходивших в указанные годы. Были проанализированы вторая карабахская война, соперничество с Западом, отношение и позиция России по правовому статусу Каспия, влияние его исхода на региональные процессы, факторы в энергетическом вопросе и другие вопросы.

Ключевые слова: *Азербайджан, Российская Федерация, геополитический интерес, вторая Карабахская война, Запад, энергетическая безопасность.*